

بِسْمِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شخصیت‌های حماسی در سبک عراقی

محمد صالحی

دکتر زیبا اسماعیلی

انتشارات شکر

سرشناسه	: صالحی، محمد، ۱۳۵۲ -
عنوان و نام پدیدآور	: شخصیت‌های حماسی در سبک عراقی / محمد صالحی، زیبا اسماعیلی
مشخصات نشر	: همدان: انتشارات سکر، ۱۳۹۳
مشخصات ظاهری	: ج، ۲۳۹ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۹۳۹۷۳-۶-۵
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۲۳۱
موضوع	: شعر حماسی فارسی
موضوع	: ادبیات حماسی ایرانی
موضوع	: شخصیت پردازی در ادبیات
موضوع	: سبک عراقی
موضوع	: اسطوره
شناسه افزوده	: اسماعیلی، زیبا، ۱۳۶۳.
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۳ / ۳ش ۲ص / ۴۱۹۳ PIR
رده بندی دیویی	: ۸۶۲۰۸۳۱ / ۶۱ فا ۸
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۴۹۱۴۰۴

شخصیت‌های حماسی در سبک عراقی

نویسندگان: محمد صالحی

دکتر زیبا اسماعیلی

ناشر: انتشارات سکر

چاپ و صحافی: سراقراز

نوبت چاپ: اول

تاریخ انتشار: ۱۳۹۳

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۳۹۷۳-۶-۵

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

بها: ۱۴۰۰۰ تومان

« همه حقوق برای ناشر و مؤلف محفوظ است »

فهرست مطالب و عناوین

صفحه	عنوان
۱	مقدمه

فصل اول (کلیات)

۱۵	اسطوره چیست
۱۵	اصطلاح شناسی اسطوره
۱۶	تعریف اسطوره
۱۶	ویژگیهای اسطوره
۱۷	انواع اسطوره
۱۹	تفاوت اسطوره و افسانه
۲۱	حماسه
۲۲	گونه‌های حماسه
۲۴	تعریف سبک
۲۴	نگرش
۲۴	گزینش
۲۴	عذول از هنجار
۲۵	انواع سبک

فصل دوم (پیشدا دیان)

۲۹	پیشدا دیان
۳۰	کیومرث
۳۲	کیومرث در سبک خراسانی
۳۲	کیومرث در سبک عراقی
۳۳	کیومرث نماد خردمندی در سبک خراسانی
۳۳	سیامک
۳۶	سیامک در سبک خراسانی
۳۷	سیامک در سبک عراقی
۳۸	هوشنگ

۳۹	هوشنگ در سبک خراسانی
۴۰	هوشنگ در سبک عراقی
۴۰	تهمورث
۴۱	تهمورث در سبک خراسانی
۴۱	جم (جمشید)
۴۴	جمشید در سبک خراسانی
۴۵	اختلاط جمشید و سلیمان
۴۷	جمشید نماد پادشاهی و عظمت در سبک عراقی
۴۹	اسطوره جام جم
۵۱	تجلی جام جم در سبک عراقی
۵۷	ضحاک
۵۹	ضحاک در سبک خراسانی
۶۰	ضحاک نماد ستم و خونریزی در سبک عراقی
۶۰	ضحاک مار دوش در سبک عراقی
۶۲	فریدون
۶۴	فریدون در سبک خراسانی
۶۵	فریدون نماد پادشاهی و عظمت در سبک عراقی
۶۵	ستیز فریدون با ضحاک در سبک عراقی
۶۸	سلم
۶۸	سلم در سبک عراقی
۶۹	تور
۷۰	تور در سبک خراسانی
۷۱	تور در سبک عراقی
۷۱	منوچهر
۷۳	منوچهر در سبک خراسانی
۷۳	منوچهر نماد پایداری در سبک عراقی
۷۳	نوذر
۷۵	نوذر در سبک خراسانی
۷۶	زو
۷۷	بازتاب شخصیت زوطهما سب در سبک عراقی
	فصل سوم (کیانیان)
۸۱	کیانیان
۸۲	جنبه تاریخی داستان کیان

۸۴	کیقباد
۸۶	کیقباد در سبک خراسانی
۸۷	کیقبادنمادشکوه در سبک خراسانی
۸۸	اختلاط کیقبادوقباد ساسانی در سبک عراقی
۸۹	کاوس
۹۱	کاوس در شاهنامه
۹۲	کاوس در سبک خراسانی
۹۳	کاوس نماد پادشاهی وعظمت در سبک عراقی
۹۴	سیاوش
۹۶	سیاوش در سبک خراسانی
۹۷	خون سیاوش نمادبی گناهی واستماره ازشراب در سبک خراسانی
۹۸	تلمیح به داستان مقهور بودن بشر در برابر سر نوشت
۹۸	سیاوش نمادعصمت وپاکی درسبک عراقی
۹۸	کیخسرو
۱۰۲	بازتاب شخصیت کیخسرو در سبک خراسانی
۱۰۳	لهراسب
۱۰۵	بازتاب لهراسب درسبک خراسانی
۱۰۵	لهراسب نمادپادشاهی وسلطنت در سبک عراقی
۱۰۶	گشتاسب
۱۰۷	گشتاسب در سبک خراسانی
۱۰۸	تلمیح به داستان فرستادن اسفندیاربه هفتخوان توسط گشتاسب در سبک عراقی
۱۰۸	اسفندیار
۱۱۳	اسفندیار در سبک خراسانی
۱۱۳	اسفندیارنماددلاوری وقدرت در سبک راقی
۱۱۳	اسفندیار نمادرویین تنی
۱۱۴	تلمیح به هفتخوان اسفندیار در سبک عراقی
۱۱۵	برخوردرستم واسفندیار در سبک عراقی
۱۱۵	بهمن
۱۱۷	باز تاب شخصیت بهمن در سبک خراسانی
۱۱۸	بهمن نماددلاوری در سبک عراقی
۱۱۸	بهمن نمادعظمت وشکوه در سبک عراقی
۱۱۹	تلمیح به داستان رفتن بهمن به زابل در سبک عراقی

فصل چهارم (پهلوانان)

۱۲۳	پهلوانان
۱۲۳	گرشاسب

- ۱۲۵ بازتاب شخصیت گرشاسب در سبک عراقی
- ۱۲۶ نریمان
- ۱۲۷ نریمان در سبک خراسانی
- ۱۲۷ نریمان نماد شکوه و دلاوری در سبک عراقی
- ۱۲۷ سام
- ۱۲۹ سام در سبک خراسانی
- ۱۲۹ سام نماد دلاوری در سبک عراقی
- ۱۳۰ سام نماد عظمت و شکوه در سبک عراقی
- ۱۳۰ زال
- ۱۳۴ زال در سبک خراسانی
- ۱۳۴ اشاره به تولد زال و ارتباطش با سیمرغ در سبک عراقی
- ۱۳۷ زال نماد خرد و حيله در سبک عراقی
- ۱۳۸ زال نماد دلاوری در سبک عراقی
- ۱۳۹ رستم
- ۱۴۰ کودکی و نوجوانی رستم
- ۱۴۲ جنگهای رستم
- ۱۴۲ جنگهای پراکنده
- ۱۴۳ جنگ هاماوران
- ۱۴۴ کین خواهی سیاوش
- ۱۴۵ دومین جنگ کین خواهی
- ۱۴۸ جنگهای بد فرجام
- ۱۴۸ رستم و سهراب
- ۱۴۹ دومین جنگ بد فرجام (رستم و اسفندیار)
- ۱۵۰ کشته شدن رستم به دست شغاد
- ۱۵۰ رستم در سبک خراسانی
- ۱۵۳ رستم نماد دلاوری و پاکی در سبک عراقی
- ۱۵۵ تقابل رستم با معشوق در سبک عراقی
- ۱۵۶ رستم و هفتخوان در سبک خراسانی
- ۱۵۷ رستم و هفتخوان در سبک عراقی
- ۱۵۷ تجلی رستم و رخس در سبک عراقی
- ۱۵۹ سهراب
- ۱۶۲ سهراب در سبک خراسانی
- ۱۶۳ کشته شدن سهراب به دست رستم در سبک عراقی

۱۶۴		سهراب نماد دلاوری و قدرت در سبک عراقی
۱۶۴		فرامرز
۱۶۶		فرامرز در سبک خراسانی
۱۶۶		فرامرز نماد شکوه در سبک عراقی
۱۶۶		شغاد
۱۶۷		کشتن رستم شغاد را و مردن رستم
۱۶۸		شغاد در سبک خراسانی
۱۶۸		شغاد در سبک عراقی
۱۶۹		گرگین
۱۷۰		گرگین در سبک خراسانی
۱۷۰		گرگین نماد دلاوری در سبک عراقی
۱۷۱		میلاد
۱۷۲		میلاد نماد دلاوری در سبک عراقی
۱۷۲		گیو
۱۷۴		گیو در سبک خراسانی
۱۷۴		گیو نماد دلاوری در سبک عراقی
۱۷۵		بیژن
۱۷۸		بیژن در سبک خراسانی
۱۷۹		بیژن نماد دلاوری در سبک عراقی
۱۷۹		تلمیح به گرفتاری بیژن در چاه افراسیاب در سبک عراقی
۱۸۰		تلمیح به نجات بیژن به دست رستم در سبک عراقی
۱۸۱		طوس
۱۸۳		طوس در سبک خراسانی
۱۸۳		طوس نماد دلیری و بزرگی در سبک عراقی
۱۸۳		کاوه
۱۸۵		کاوه در سبک خراسانی
۱۸۵		درفش کاویان نماد پادشاهی و قدرت در سبک عراقی
۱۸۸		قارن
۱۸۹		قارن در سبک خراسانی

فصل پنجم (تورانیان)

۱۹۳		توران و قوم تورانی
۱۹۴		تورانیان
۱۹۵		افراسیاب
۱۹۷		افراسیاب در سبک خراسانی
۱۹۸		افراسیاب نماد دلیری و شجاعت در سبک عراقی

۱۹۹	افراسیاب نماد عظمت و شکوه در سبک عراقی
۲۰۰	شیده
۲۰۱	شیده نماد دلاوری در سبک عراقی
۲۰۲	پیران
۲۰۴	پیران در سبک خراسانی
۲۰۴	پیران نماد خردمندی و شجاعت در سبک عراقی
۲۰۵	پیلسم
۲۰۶	پیلسم نماد دلاوری در سبک عراقی

فصل ششم (شاهان کیانی)

۲۱۱	اسکندر
۲۱۴	سد سکندر
۲۱۵	بازتاب سد سکندر در سبک عراقی
۲۱۶	اسطوره آب حیات
۲۱۷	اسطوره آب حیات در سبک عراقی
۲۱۹	اسکندر نماد عظمت و شکوه در سبک عراقی
۲۲۰	شاگردی اسکندر نزد ارسطو در سبک عراقی
۲۲۱	آیین اسکندر
۲۲۲	اسطوره آیین اسکندر در سبک عراقی
۲۲۳	دارا
۲۲۵	دارا در سبک خراسانی
۲۲۵	برخورد دارا و اسکندر در سبک عراقی
۲۲۷	دارا نماد شکوه و پادشاهی در سبک عراقی
۲۲۹	نتایج تحقیق
۲۳۱	فهرست منابع و مآخذ

حماسه به عنوان یکی از مهم‌ترین انواع ادبی و نشانه‌های ارزشمند از فرهنگ، عظمت، شکوه و تمدن قومی و به واسطه‌ی برخورداری از سبکی فخیم، زمینه‌های قهرمانی و صیغه‌ای ملی، همواره مورد توجه ملت‌ها قرار گرفته است.

سده‌ی چهارم هجری در ایران، دوران طلایی نظم حماسه‌های ملی در ادبیات فارسی است در این قرن شاهنامه‌ی مسعودی مروزی، گشتاسپ نامه‌ی دقیقی و شاهنامه‌ی فردوسی و با فاصله‌ای اندک گرشاسب نامه‌ی اسدی طوسی سروده شده است.

با گذشت این قرن به واسطه‌ی عوامل و رویدادهایی حماسه سرایی در ایران راه فراموشی و زوال را در پیش می‌گیرد که این عوامل عبارتند از:

۱- نفوذ تعلیمات اسلام در ایران و آشنایی روشنفکران حقیقت جوی ایرانی با جهان بینی قرآن کریم و طرز تفکر پیشوایان اسلامی که بر پایه‌ی لغو امتیازات نژادی و طبقاتی و باطل شمردن تعصبات قومی و افتخارات ملی استوار است و همچنین حکومت مرکزی اسلامی و عامل سیاسی حمایت کننده از عناصر دینی از نخستین عواملی هستند که در تضعیف روح شوونیسم یا وطن دوستی افراطی و بی توجهی به احساسات تند ملی و قومی ایرانیان تأثیر به سزایی دارد.

۲- از دیگر عواملی که در تضعیف روح ملیت پرستی و مفاخر نژاد آریایی و اساطیر و تاریخ باستانی نقشی حیاتی دارد، غلبه و حکمرانی اقوام ترک نژاد غزنوی سلجوقی و خوارزمشاهی و قراختایی و ... بر ایران و ایرانی است که از اواخر قرن چهارم و اوایل قرن پنجم به اوج قدرت خود می‌رسند.

۳- علاوه بر عواملی که گذشت بنا به قانون عمل و عکس العمل تبلیغات طرفداران نهضت شعوبیه و زیاده‌روی که برخی از وطن پرستان افراطی ایرانی در مباحثات به شهر یاران و پهلوانان روزگار باستان و تحقیر اعراب به جای آوردند واکنش عکسی را در جمعی از شعرا و ادبای ایران که در حمایت سلاطین غیر ایرانی و دست نشانده حکومت عباسی بودند به وجود آورد و آن‌ها را واداشت که در برابر این تبلیغات آشکارا و در نهان به تحقیر مفاخر کهن ملی بپردازند و کار را به آنجا کشانند که بخری از این گویندگان به استهزای پهلوانان و شخصیت‌های اسطوره‌ای ایرانی دست زدند و داستان‌های کهن ایران را که به منزله‌ی تاریخ قوم ایرانی بود افسانه‌هایی دروغ شمردند.

با تفصیلی که گذشت از قرن پنجم به بعد حماسه سرایی در ادب پارسی رو به زوال می‌گذارد و به واسطه علل اجتماعی و سیاسی شعر برون گرای سبک خراسانی به شعر درون گرای سبک عراقی

تبدیل گردد و زمینه ورود افکار عرفانی به قلمرو شعر زبان پارسی فراهم می‌شود اما روح حقیقت جو و طبع استقلال طلب قوم ایرانی که کمال مطلوب فکری و اعتقادی را در حال و هوای حماسه‌های ملی می‌جست و انسان آرمانی و ایده‌آل خود را در وجود قهرمانانی چون رستم- با سیری در منظومه‌های حماسی و ادبیات منظوم سبک عراقی به مشترکات فراوانی برمی‌خوریم که حاکی از گرایش‌ها و دلبستگی‌های همانندی است که میان سخنوران سبک خراسانی و سخنوران عارف مسلک سبک عراقی وجود دارد یکی از این پیوندها و همبستگی‌ها شخصیت‌های اسطوره‌ای می‌باشد که در اشعار بیشتر گویندگان سبک عراقی به این اشخاص اسطوره‌ای اشاره‌های فراوانی شده است.

یکی از عناصر مهم خیال شاعرانه اسطوره است. اگر دیگر عناصر خیال حاصل تکابوی ذهن شاعر هستند، اسطوره از قیل ساخته و پرادخته شده و آماده بوده است و فقط شاعر در کاخ بلندی که از نظم پی می‌افکند از آن به عنوان مصالحی سود می‌جوید و شاعری در این زمینه موفق‌تر است که ترکیب این اساطیر را بهتر بداند و با آنها آشنایی بیشتری داشته باشد. در میان شاعران سبک عراقی کمتر شاعری را می‌توان یافت که از این اسطوره‌ها و رمز و رازها استفاده نکرده باشد اما برداشت و طرز تلقی شاعران از اسطوره‌ها، همچنان که از نظر تاریخی به جو سیاسی و اجتماعی محیط زندگی آنها بستگی دارد به میزان هنرمندی و قدرت تخیل ایشان نیز وابسته است.

اشاره به اساطیر در تصویرهای شاعران سبک عراقی رنگ‌هایی گوناگون به خود گرفته است این شاعران با بهره‌گیری از اسطوره‌ها لطف و رفقت بیشتری به شعر خود بخشیده‌اند. بهره‌گیری از اساطیر در تصویرهای شعری شاعران سبک عراقی از حیث کیفیت و بسامد در سطح قابل ملاحظه‌ای است. بحث محوری این پژوهش، بررسی نمود شخصیت‌های حماسی در سبک عراقی و چگونگی بهره برداری سخن‌سرایان سبک عراقی از این نمودها است. در ابتدا شخصیت‌های حماسی در آثار اوستایی، پهلوی و به ویژه در شاهنامه بررسی شده‌اند. سپس نمود این شخصیت‌ها، در دیوان شاعران سبک خراسانی و عراقی مورد تحلیل قرار گرفته است. در حقیقت نحوه‌ی نگرش شاعران نسبت به اشخاص حماسی در دو دوره‌ی متفاوت شعری مورد تجزیه و تحلیل واقع شده است. این پژوهش در شش فصل تنظیم شده است:

در فصل اول اسطوره، ویژگی‌های اسطوره و انواع اسطوره، تفاوت اسطوره، افسانه و حماسه مورد

بحث و بررسی قرار گرفته است.

در فصل دوم جایگاه پادشاهان پیشدادی که همگی اسطوره‌ای هستند و از کیومرث آغاز و به منوچهر ختم می‌شود در آثار اوستایی و پهلوی و شاهنامه مورد پژوهش و بررسی قرار گرفته است. آنگاه شواهد مثالی از شاعران سبک خراسانی آورده شده است و در مرحله پایانی به شرح و توضیح ابیاتی از شاعران سبک عراقی که در آن از پادشاهان پیشدادی نامی به میان آمده پرداخته ایم و نمادهایی که این پادشاهان در دیوان شاعران سبک عراقی پیدا کرده اند بیان کرده ایم.

در فصل سوم پادشاهان کیانی که دومین دسته شاهان ایران زمین هستند مورد بررسی قرار گرفته اند لازم به ذکر است که اغلب پادشاهان کیانی نیز چون پادشاهان پیشدادی، شاهان اسطوره‌ای هستند. در این فصل نیز براساس فصل دوم جایگاه هر یک از این شاهان در آثار اوستایی و پهلوی در شاهنامه مورد بررسی قرار گرفته است و سپس ابیات شاعران سبک خراسانی به عنوان شاهد مثال ذکر شده و در نهایت ابیات شاعران سبک عراقی در باره‌ی این شاهان مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

در فصل چهارم به پهلوانان حماسی پرداخته شده است اما برای ایجاد نظم در کار ابتدا پهلوانان خاندان سام یا همان پهلوانان سیستانی و شخصیت‌های این خاندان مورد بررسی قرار گرفته اند و در ادامه این فصل به بررسی شخصیت‌های پهلوانی دیگر خاندان‌های ایرانی پرداخته شده است.

در فصل پنجم شخصیت‌های تورانی که در شمار دشمنان ایران زمین در عصر حماسه‌سرایی هستند مورد بحث قرار گرفته‌اند البته شایان ذکر است که در این فصل تنها شخصیت‌هایی مورد بررسی قرار گرفته‌اند که به نوعی در آثار شاعران سبک عراقی مطرح شده‌اند و این شخصیت‌ها نیز براساس جایگاه خود در آثار اوستایی و پهلوی و به خصوص در شاهنامه مورد بررسی قرار گرفته و سپس به شرح و بسط ابیات شاعران سبک عراقی در مورد آن‌ها پرداخته شده است.

در فصل ششم شاهان تاریخی چون اسکندر و دارا که تار و پودهایی از افسانه و اسطوره بر شخصیت تاریخی آن‌ها تنیده شده است مورد بررسی قرار گرفته‌اند زیرا در ادب فارسی جنبه اسطوره ای و افسانه‌ای آن‌ها بر جنبه تاریخی‌شان غلبه یافته است.